

Opponensi vélemény

Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány.

Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába

című akadémiai doktori értekezéséről

Szabó Márton politikatudományi életművének a summázatát nyújtja politikai episztemológiai munkájában, amely az e címen megjelent könyve nagyjából a kétötöd részét öleli fel. Az elbírálásra benyújtott könyvrészlet három fő fejezetet foglal magába. A szerző célkitűzése egy olyan új, kellően még nem meghonosodott és diszkurzív, interpretatív, valamint konstruktivistának nevezett politikatudományi szemléletmód elvi alapjainak a kidolgozása és vitára bocsátása, amely, röviden szólva, a nyelvi fordulat nyomán kibontakozó humán- és társadalomtudományi diskurzusok sorába illeszkedik. Ez a szemlélet a politika világát nem önnön pozitív tényyszerűségében, nem pusztán adottságként, hanem a politikai cselekvés során, az annak eredményeként előálló viselkedésformák, intézmények és szervezetek világaként mutatja be. A cselekvést, melyet szövegnek tekint, s amely ezért olvasható, szorosan összeköti az értelmezéssel; olyan fenomenológiai alapra helyezkedik ezáltal, amely a nyilvános és kommunikált politikai cselekvés közegében pillantja meg a politikumot. Ami azt jelenti, hogy a politika fogalma Szabó számára nem szubsztantív lényeggel bíró objektivitás, hanem olyasfajta szubjektivitás, amely társas kapcsolati formában, egyúttal nyilvánosan nyilatkozik meg. A döntő mozzanat itt az értelmezés folytonossága, e nélkül nincs, nem lehet objektiválás, *par excellence* politikai létezés. A Keretek című fő fejezet, amely az értelemtulajdonító politikai cselekvés intézményesülését és szervezeti keretek közötti működését vizsgálja, alkalmat teremt Szabó számára arra, hogy bemutassa: miben áll a tényszerű politikai entitások, pl. a szervezetek diszkurzivitása. A szervezetek maguk szabályalkotó, szabálykövető, és szabályokat betartató társadalmi formák, melyek tagjai, Szabó megközelítésében, nem csupán szabálykövető ágensek, hanem olyasvalakik is egyúttal, akik a szabályt értelmezve megalkotják a szervezetek szabályait és az e kereteken belüli cselekedeteikkel, melyet folyton át- meg átszőnek saját, egyeztetett értelmezéseik, fenn is tartják azt. Ez egyéni cselekvés, de mint politikai cselekvésforma szükségképpen túllép a privát élet körén és általánosodik, egyszóval társas jellegűvé alakul át.

A diszkurzív politikatudomány szemléleti kiindulópontja a tény pozitivistá fogalmának elvetése és helyettesítése azzal, amit a diszkurzív politikai cselekvés elgondolása megkövetel. A politikai tény úgy és azáltal létezik csupán, hogy a politikai cselekvők politikai jelentéssel ruháznak fel valamit, aminek egyúttal politikai jelentőséget is kölcsönöznek. Ez így nem objektív adottság, hanem keletkeztetett létező. A keletkeztetés eszköze és közege a nyelv, a nyelviség, tehát a beszéd és az írott szöveg, amely egyaránt központi szerepet játszik a politikai valóság konstituálásában. Nem járulékos és díszítő elem tehát, hanem a politikai akaratot, képzetet artikuláló és materializáló erő. A diszkurzív politikatudomány művelőjének, aki a politikai cselekvés megfigyelésére és értelmezésére törekszik, ezeknek a szövegeknek a beható tanulmányozásán át vezet az útja a politika diszkurzív világának a megértéséhez. Nemcsak a hallott és olvasott szövegek hordozzák azonban a sajátlagos politikai jelentést, de holt tárgyak is betölthetnek ilyen funkciót, jóllehet nem éppen ebből a célból alkották őket annak idején.

A szövegszerű emberi tettek tanulmányozása nézőponthoz kötött vizsgálódás, amely az eseményeket tapasztalati valóságukban, és nem egyedül szükségszerűségek megnyilatkozásaként, hanem kivált mint a lehetőségek terepét szemrevételezi. Nem hagyja figyelmen kívül a politikai tények fikcionalitását sem, amely a politikai tényekhez való közvetett hozzáférés folyamánya. Nem tagadva a politika törvényelvű megnyilvánulását és ekként való magyarázhatóságát, a diszkurzív politikatudományban a megértés kerül előtérbe, és szerzünk az egyik legfőbb kedvenc teoretikusát, Paul Ricoeurt követve ez alkalommal is megállapítja, hogy a megértett, a motívumai felől rekonstruált cselekvő kihasználja az oksági sorok nyújtotta cselekvési lehetőségeket is. Az utóbbiak számbavétele sem mellőzhető tehát valamiképpen.

A politika mint az ágensek részéről szüntelenül értelmezett létező, amely cselekvésként aktualizálódik, beleértve ebbe a szöveg előállítását is, amely a beszédaktus-elmélet szerint maga is tett, azáltal válik általánossá, elhagyva ezzel az egyéni életvilág szűk kereteit, hogy konkrét általánosként nyilvánul meg a tipikus, de nem az átlagos jóvoltából. A szervezetszociológiai megközelítés tanulságai szerint a politika olyan egyedi és lokális magatartás, amely az intézményesedés, valamint a szervezeti keretek közt szabályok, hagyományok és normák alakító hatásának van kitéve. A diszkurzív alapokra helyezett politikatudomány számára azonban ezek a szabályok és normák nem már eleve adott entitások, hanem olyasmik, amelyek csupán *lettek*, vagyis az őket értelmező gyakorlatok termékei, ahogy arról korábban már volt szó. Ebből következően, amit vizsgálni kell, az nem

pusztán a norma vagy szabály, hanem az, hogy miként értik, miként alkalmazzák azokat a politika ágensei, a cselekvő emberek. Amikor a kérdés ilyenén empirikus vizsgálatára kerül sor, akkor a politikatudomány közel kerül a politizálás tényleges világához, annak nyelvezetéhez, az állampolgárok politikaértelmezéséhez és cselekvéseik különös logikájához.

Szabó Márton episztemológiai szintézise monumentális szellemi alkotás: amellett, hogy kellőképpen átgondolt, az egyes részleteit tekintve is gondosan kidolgozott építmény. Egy új paradigmátikus megközelítés kiáltványa, amely az empirikus politikatudomány javasolt új iránya számára elvi-fogalmi fogódzókat kíván és tud kínálni.

Nehéz kellő fogást találni a munkán, az opponensnek azonban elvárt kötelessége, hogy a kritikai észrevételeit is megfogalmazza. Szabó sok tekintetben a formális szociológiai megközelítés módszertanát követi, amely azonban problémákat is felvet. Ha ennyire absztrakt fogalomká lényegül át a politikailag cselekvő egyes ember, aki a valóság értelmezőjeként társas élet alakítójává válik, kérdés, nem rendelkeznek-e vajon olyan szociológiailag meghatározható minőséggel is, amely legalábbis árnyalja, netán differenciálja a politikai cselekvés tényét. Egyetlen példán érzékeltetem a szóban forgó problémát. Az a lehetőség, hogy az egyén politikai cselekvésbe fordítsa át, persze másokkal karöltve, az értelmezett valóság megteremtését, és annak tovább formálását, a megváltoztatását, Szabó sugalmazása szerint mindenki számára egyaránt adott. Vajon tényleg így van? A társadalom szociológiai tagoltsága, beleértve a jogok, valamint a materiális és a szimbolikus tőke egyenlőtlen eloszlását, ezt legalábbis megkérdőjelezi, magam is úgy vélem tehát, nem áll fenn egy ilyen posztulált egyöntetűség és egyenlőség közöttük. A cselekvőség, az ágencia kérdésének a tisztán elvont vagy lehetőleg a konkrét feltételekhez kötött egymástól eltérő megközelítéséről van szó ezúttal. A történelmi cselekvőség elméleti irodalmában egyáltalán nem ezen az elvont szinten, pusztán csak elvi lehetőségként szokás beszélni arról, hogy képes-e a történelmi ágens az erőforrások oly értelmű ellenőrzésére, hogy ezzel megváltoztassa a struktúrát, ez a képesség korántsem adott mindenki számára egyforma mértékben. Bár, ismeri el William H. Sewell is, minden emberben ott van a cselekvésre való képesség, ami olyan elvi adottság, mint a nyelvhasználat képessége, amely egy meghatározott, nevezetesen az anyanyelv elsajátításának a képessége az emberi faj minden tagja esetében; viszont a cselekvőség egy adott formája koronként, kultúránként és még a történetileg adott közösségen belül is módfelett változatosan alakulhat; nem utolsósorban azért, mert nem pusztán antropológiai entitásként, hanem kulturálisan és történelmileg determinált tulajdonságként létezik csupán. Az a „tudás”, amit a cselekvőség kíván és egyúttal feltételez, nem mindenki számára férhető

hozzá egyformán és azonos mértékben, a többség emiatt többnyire csak elszenvedi, rutin jellegű ténykedésével fenntartja (magyarán: nem feltétlenül reflektálja) a struktúrát. Ha nem így lenne, akkor olyan mérvű dinamizmus hatná át emberi világunkat, amely szinte lehetetlenné tenné a folyamatos és nyugodt életet.

A diszkurzivitás átható mibenlétét posztulálva Szabó nem tisztázza kellőképpen a törvényelvű oksági összefüggések helyét és szerepét a politika világában, a diszkurzív és a dologi tényezők egymáshoz mért súlyát és jelentőségét annak konstituálásában és működtetésében. Akad a könyvében olyan szöveghely, ahol Ricoeur egy tanulmányát ismertetve és annak a megállapításait látszólag akceptálva a kettő komplementaritásának az elvét vallja. Máshol ellenben, konkrétan ott, ahol az interpretatív szervezetelmélet téziseit ismerteti, látszólag azzal a felfogással azonosul a szerző, mely szerint az oksági determinációnak nincs igazán helye ebben a világban. A szervezet itt részletezett és öt pontban összegzett tulajdonságai között nem utal ugyanis az oksági sorok tényleges szerepére a szervezeti működés feltételeit tekintve. Ráadásul bírálja is e koncepció képviselőit azért, mert túl engedékenyek a nem tisztán fenomenológiai érvelés tekintetében. Idézem: „Ezen a ponton vitatnám az interpretatív szervezetelméletek azon törekvését, hogy itt fel kellene tárni valami mélyen rejtőző értelmezési struktúrát vagy az értelmezések mögöttes jelentéseit. Ugyanis a 'mélyebb jelentés' is jelentés, amely csak akkor létezik, ha valaki megfogalmazta, amely mögött persze újabb jelentéseket lehet találni, *ad infinitum*...”. (245.) Az a probléma az idézett kritikai észrevétellel, hogy a jelentés mint valóságteremtő aktus kiemelt kezelésével eltünteteti a struktúra, a rögzült jelentés valóságformáló hatását, mondván: eredetileg az maga is az élet volt, abból eredt. Csakhogy, vethetnénk ellene, ez az ún. mélyebb jelentés minden valószínűség szerint nem olyan státuszú létező, mint az esemény jellegű jelentésadás, hanem a hatását tekintve oksági természetű valami. Ha ennyire nincs többé oksági összefüggés, akkor könnyen talajt veszthetünk a racionális gondolkodás terepén, mivel teljességgel kiiktatjuk a magyarázatot a racionális megismerésből. Úgy gondolom tehát, hogy a magyarázat (az okság) és a megértés (tehát az ágensi diszkurzivitás) elméleti összehangolása továbbra is feladata marad a diszkurzív politikatudománynak; ez pedig megkívánná a kauzalitás olyan elméleti kidolgozását, amely összhangba lenne hozható a diszkurzivitás itt kifejtett koncepciójával. Szabó könyvében sokkal inkább csak az oksági magyarázat kiszorításáról van szó a politikatudomány megismerési repertoárjából, mint ezen kapcsolat tisztázásáról.

A formális politikai szociológiai megközelítés elkerülhetetlen velejárója a konkrétan létező-létezett politikai formációk tényének a kiiktatása az elméleti látótérből: így pedig

elveszti az értelmét az időbeliség (a történetiség) és a különféle létezők egyidejű pluralitása, nevezetesen, hogy egy időben különböző fajta politikai rendszerek élhetnek egymás mellett. A politikai jelenség mint referencia illetően homogenizálása és egyetlen ideáltipikus politikai jelenségvilágra való leszűkítése kétségtelenül kedvezően hat a politika diszkurzív koncepciójának a megfogalmazására, már azzal is, hogy egyáltalán lehetővé teszi ezt a fajta konceptualizációt. Sokat veszít viszont a koncepció a gyakorlati alkalmazhatóságából (ami egyébként Szabó kifejezett célja) azáltal, hogy különmű politikai tereket, pl. csak a modern kort tekintve, a nyugati típusú demokráciákat, a kelet-európai típusú diktatúrákat stb. minden további nélkül egybe mossa a diszkurzivitás úgynevezett egyetemes fogalmi érvényessége jegyében. Ezt a megoldást, történészként, különösen kifogásolhatónak tartom, mert úgy érzékelem, de lehet hogy tévedek, miszerint a diszkurzív politika e fogalma leginkább csak a fejlett demokráciák politikai tapasztalataiból származtatott fogalmi elgondolás lehet. Ez azért probléma, mert a javasolt fogalmi konstrukció egyetemes érvényre tart igényt, márpedig anélkül, hogy tisztázódnának érvényesülésének a konkrét történelmi feltételei, ez legalábbis megalapozatlan igénynek tetszik.

Szabó munkája olyan politikaelméleti fejtegetés, amely a metatudomány nyelvén szólal meg. Ez azt jelenti, hogy a szerző nem közvetlenül „alkotja meg” összefüggő elméleti konstrukcióját, hébe-hóba támaszkodva persze mások gondolataira is, hanem a vonatkozó elméleti diskurzus anyagának az extenzív és beható, olykor módfelett részletező bemutatásával, azt mintegy közvetítve sugalmazza saját, a témát érintő elképzeléseit. Ez két problémát is felvet. Az egyik, hogy mivel a politikatudomány körében még nem tűnnek egészen kifejelettnak az ez irányú elméleti felvetések, Szabó kénytelen más tudományok elméleti diskurzusaihoz fordulni segítségül, kivált a történetelmélethez, olykor pedig az elméleti szociológiához. Ez esetben viszont könnyen szem elől téveszthető, hogy mi az, ami teljes biztonsággal átemelhető belőlük az adaptáció végett, és minek nincs, nem lehet különösebb relevanciája a sajátosan politikatudományi nézőpontból. Olykor az az érzésem támadt, hogy nem történt meg ez a szelekció, és olyan gondolati elemekkel terhelt történet átvétel, amely nem segíti a specifikusan politikai jelenségvilág megérthetőségét, a magyarázat helyett vagy mellett a megértés útján való vizsgálhatóságát.

Jellemző eset a szervezet témájának szentelt fejezet, sőt fejezetek egymást követő sora, amely olyan általános szervezetelméleti fejtegetésekkel van tele, amelyek nem feltétlenül azt írják le, ami a politikai szervezetek sajátossága. Ezt a visszásságot szerző maga is érezhette, mert egy helyt megjegyzi: „Külön politikai szervezetelmélet egyáltalán nem is létezik.” (257):

Nem lévén hozzáértő, ezt a kijelentést nem tudom sem megerősíteni, sem cáfolni, jöllehet kissé kétkedve olvastam az idézett mondatot. Eközben a diszkurzivitás hatókörét még Szabó sem terjeszti ki a politikai szervezetek teljes körére. Ezt, szerintem, nagyon helyesen teszi. Ezzel viszont maga von határt a diszkurzivitásnak, mint a politikum egyetemleges tulajdonságának a konkrét érvényesülése számára. Ez így némileg ellentmond a diszkurzív politikafogalom számára igényelt univerzalitás igényének.

Egy további probléma ezzel kapcsolatban, hogy a metatudományi nyelvezet és előadásmód olykor bizonytalanságban tartja az olvasót azt illetően, hogy az, amit épp olvas, pusztán csak egy diskurzust ismertető beszámoló vajon, vagy olyasvalami, ami megegyezik a szerző saját gondolataival. A *ki beszél itt valójában?* kérdése ez, amely annak az elbeszélői stratégiának a következménye, amely az alanyi teoretizálás és a metatudományi beszédmód keveredésével jár együtt.

S végül: ha már oly nagy hangsúly esik olykor a történetelméleti diskurzus bekapcsolására is ebbe a gondolatmenetbe, amely persze szelektív módon történik Szabó munkájában, akkor hadd tegyem szóvá az egyik hiányérzetemet. Az életvilág és az intézményesedés kapcsán, de máshol is, olyan társadalmasodási, általa inkább általánosodásként megnevezett folyamatokat, működési módokat ír le Szabó, melyek példaszerű konceptualizálását Hajnal István hajtotta végre még az 1930-as években a történelem és a szociológia elvi összeházasítását ecsetelő híres tanulmányában. (Történelem és szociológia, *Századok*, 1939/1. 1-32; 1939/2. 137-166.) Hajnal arra építi, állítólag a német szociológia ellenében, saját objektiváció elméletét, hogy a struktúrát nem az élet felett álló, ott lebegő absztrakt „kultúrkincként” fogja fel, hanem olyasvalamiként definiálja, mint ami a személyes érintkezés révén, egymás érzéseinek, gondolatainak a kicserélésével, a cselekvések egybeigazításával képződött társadalmi forma gyanánt időlegesen eltávolodik ugyan az élet folyásától, de szüntelenül visszatér oda, hogy a *személyies* életviszonyokba beágyazódva lehetővé tegye az élet rendezettségét, hogy formát adjon neki. Ez az elgondolás nem áll oly távol attól, amit Szabó e munkájában az objektivációról kifejt, így érdemes lett volna számolnia Hajnal ezen elképzelésével is. S persze még számos olyan kurrens történetelméleti argumentáció is megemlíthető lehetne itt, mint amely jótékonyan segíthette volna a szerzőt elméleti tájékozódásában, így például a *postsocial history* néven ismertté vált elképzelés és más egyebek.

Ezzel nem azt akarom azonban mondani, hogy hiányos lenne Szabó felkészültsége a témát illető irodalmat illetően, hiszen *ennek épp az ellenkezője igaz*: elképesztő elméleti

tájékozottság birtokában fogalmazta meg Szabó a most akadémiai doktori értekezésésként benyújtott könyvét. Ezek után rögzítem véleményemet, miszerint a mű teljes mértékben alkalmas arra, hogy nyilvános védeésre kerüljön: *egyúttal a legmelegebben ajánlom, hogy a bizottság Szabó Márton számára javasolja az akadémiai doktori fokozat odaítélését.*

Budapest, 2019. október 31.

Gyáni Gábor